

Sárkány Péter

Értelemközpontú humanizmus

Logoterápia és keresztény nevelés

Megjelent: Fehér Á. – Fülöpné Erdő M. – Mészáros L. (szerk.): „*Gravissimum educationis*” A keresztény nevelés feladatai és kihívásai a harmadik évezred elején. Apor Vilmos Katolikus Főiskola, Vác 2013, 229-235.

Tanulmányomban a Viktor E. Frankl (1905-1997) által képviselt értelemközpontú humanizmus jelentőségét vázolom a keresztény értékrend mellett elkötelezett pedagógia vonatkozásában. A gondolatmenet a következőképpen alakul. Először a humanizmus és a keresztény értelmezés feszültségére térek ki. Ezt követően a Frankl által megalapított harmadik bécsi pszichoterápiás iskola, a logoterápia és egzisztenciaanalízis pedagógiai szempontból releváns célkitűzéseit elemezem. Végül a logoterápiának a keresztény nevelés szempontjából fontos pedagógiai üzeneteit vázolom.

A humanizmus értelme

A keresztény elkötelezettségű pedagógia, a különféle tudományos megközelítések közül, elsősorban azokkal tud termékeny párbeszédet folytatni, amelyek a következő sajátosságokkal bírnak: a.) Az embert nem redukálják kizárólag fiziológiai, pszichológiai vagy szociológiai folyamatokra; b.) A filozófia, a tudomány és a művészet mellett, elfogadják a vallást mint az emberi kultúra forrását. Tehát a vallásra nem illúzióként, meghaladásra szánt álláspontként vagy a „nép ópiumaként” tekintenek. c.) Elismerik a pedagógia értékcentricitását és az érték közvetítés fontosságát. Az érték meghatározásába pedig beleértik a konfessionális értelemben vett konkrét értékek megjelenítésének lehetőségét is.

A fenti kritériumok alapján gyakran elhangzik az érv, hogy a keresztény pedagógiának elsősorban a „humanista” szemléletű megközelítésekkel kell párbeszédet folytatnia. Ez az érv azonban gyakran vizsgálatra szorul, hiszen a humanizmust számtalan jelentéssel ruházták fel a történelem során. Erre figyelmeztetnek többek közt olyan kiemelkedő és egymástól eltérő nézőpontot valló filozófusok, mint Martin Heidegger (1889-1976), Michel Foucault (1926-1984) és Molnár Tamás (1921-2010), akik szerint minden humanizmus nyíltan vagy rejtetten „vagy egy metafizikán alapul, vagy önmaga képezi egy metafizika alapját.”¹ Ezért a keresztény nevelés szempontjából egyáltalán nem mindegy, hogy a különféle humanizmusok milyen politikai, tudományos vagy vallástól kölcsönzött metafizikai előfeltevéseken nyugszanak.² Ezen múlik ugyanis az együttműködés lehetősége és egy konkrét humanista szemlélet módszertani alkalmazhatósága. A Tanítóhivatal megnyilatkozásai is arra figyelmeztetnek, hogy a kereszténység és a rövidre zárt humanista megközelítések között feszültség van. A *Caritas in Veritate* kezdetű enciklikában XVI. Benedek Pápa visszautal a VI. Pál által kibocsátott *Populorum progressio* gondolatmenetére és a következőképpen fogalmaz: „Az a

¹ Heidegger, M.: *Levél a „humanizmusról”*, Ford. Bacsó Béla, in uő.: „*Költőien lakozik az ember*”, Válogatott írások. T-Twins Kiadó-Pompeji, Budapest-Szeged 1994, 125.

² Innen nézve a „keresztény humanizmus” egy olyan humanizmus, amelyik nyíltan bevallja metafizikai előfeltevéseit, tehát a jelen esetben krisztusközpontúságát. Ezt a szemléletet képviselte többek közt Szolzszenyicin is. Vö.: Mészáros L.: *Önzetlen és szenvedélyes szolgálat – Gondolatok Szolzszenyicin halálának negyvenedik évfordulójára*. In *Katolikus Pedagógia* 2012/1-2., 96-16. A humanizmus problémájához lásd továbbá: Sárkány P.: *Humanizmus – egy kísértet kísértése*. in Frenyó Z. (szerk.): *Molnár Tamás eszmevilága*, Barankovics István Alapítvány – Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola – Gondolat Kiadó, Budapest 2010, 42-48.

humanizmus, amely kirekeszti Istent, embertelen humanizmus. Csak az Abszolútum felé nyitott humanizmus vezethet minket a társadalmi és a polgári életformák támogatásában és megvalósításában a struktúrák, az intézmények, a kultúra és az ethosz területén, olyan humanizmus, amelyben oltalmat lelhetünk azzal a veszéllyel szemben, hogy divatok és a pillanat foglyaivá váljunk.”³

E sorok értelmében a katolikus indíttatású pedagógia azokkal a humanista megközelítésekkel tud magától értetődő formában együttgondolkodni, amelyek a szabadság és a fejlődési lehetőségek mellett, elismerik a teljes humán valóságot, vagyis az ember öntranszcendenciáját, a világban fellelhető értékek és az abszolútum iránti nyitottságát. Tehát elfogadják, hogy a fejlődés és a nevelés kiindulópontja egy előzetes objektív érték- és értelem horizont, amely elsősorban a család, az iskola és a hagyomány összefüggésben nyilvánul meg. Az ember transzcendenciára való irányultsága azt is jelenti, hogy az ember nem önmagból kiindulva önkényesen konstruálja meg önmagát és a környezetét. Ennek megfelelően a személyiségfejlesztésnek mindig a szubjektivitáson túlmutató és az adott keretek között belátható értékeket kell figyelembe vennie.

Az élet értelmével szembesített ember

Az önformálást előtérbe helyező és elsősorban az ember önmegvalósítását hangsúlyozó humanisztikus megközelítésekkel szemben, Viktor Frankl logoterápia és egzisztenciaanalízisében logosz-központú humanizmus érvényesül. Ezért megítélésem szerint kiválóan alkalmas a különféle ember- és világképek közvetítésére és az etikai nevelés antropológiai és értékelméleti megalapozására. A logoterápia és egzisztenciaanalízis Frankl szerint egy érem két oldala. A logoterápia elsősorban gyógyító, terápiás irányzatot, az egzisztenciaanalízis pedig ennek a terápiás irányzatnak az antropológiai alapjait hivatott rögzíteni.⁴ Frankl munkáiban két pedagógiai szempontból is jól értelmezhető gyakorlati célkitűzést emleget: a.) Az értelem megtalálása és megvalósítása; b.) Felelősségre nevelés és a lelkiismeret csiszolása

Az értelem megtalálása és megvalósítása

„A gyakorlatban a logoterápia legfőbb feladata, hogy az egzisztencia szembesüljön a logossal” írja Frankl.⁵ A logoterápia tehát azt kívánja elérni, hogy az ember szembesüljön az értelemkérdéssel. Ez azért lehet sikeres, mert Frankl szerint minden emberben ott lappang az értelemre törekvés mint alapvető humán-specifikus motiváció. A logoterápiában az értelem és a lét szigorú korrelációt alkot. Az ember folyamatosan a *van* és a *kell* feszültségében él. A valóság háttere előtt, konkrét feladatként, értelemmegvalósítási lehetőségek csillannak fel, amelyeket az ember szabadságánál fogva elutasíthat vagy elfogadhat. Egy adott szituáció és személy vonatkozásában nyilvánul meg az életértelem. „Az értelem (...) mindenkor egy konkrét szituáció konkrét értelme. Mindig a pillanat követelménye, ami azonban mindenkor egy konkrét személyhez szól. S ahogy minden egyes szituáció egyszeri úgy minden egyes ember egyedülálló.”⁶ Frankl soraiból kitűnik, hogy a helyzet- és személyfüggő értelem objektív, tehát nem lehet létrehozni, hanem rá kell találni. Az értelem feladat, amelynek a megvalósításába háromféleképpen vonódhatunk be:

- Amennyiben létrehozunk valamit (alkotói értelem és érték)
- Amennyiben átélünk valamit (élmény értelem és érték)
- Amennyiben egy megváltozhatatlan helyzethez viszonyulunk (beállítódási értelem és érték)⁷

³ XVI. Benedek Pápa *Caritas in veritate* kezdetű enciklikája, Szent István Társulat, Budapest 2009, 103-104.

⁴ Vö.: Frankl, V. E.: *Az egzisztenciaanalízis és logoterápia alapjai*. in Sárkány P. – Zsók O.: *A logoterápia alapjai. Kétnyelvű szöveggyűjtemény*, Jel Könyvkiadó, Budapest 2010, 9.

⁵ Frankl, V. E.: *Orvosi lélegkondozás. A logoterápia és egzisztenciaanalízis alapjai*. Ur, Budapest 1997, 83.

⁶ Frankl, V. E.: *Das Leiden am sinnlosen Leben*, Herder, Freiburg-Basel-Wien 1978, 30.

⁷ Frankl különbséget tesz az érték (Wert) és értelem (Sinn) között. Az érték átfogó fogalom, amely egy adott szituációban többféle értelemmel bírhat. Például a barátság általános (és absztrakt) értéke a különböző konkrét szituációk és személyek vonatkozásában másként valósul meg. Az értelem egy személy számára adott „konkrét érték”, amely megvalósítható. Vö.: Frankl, V. E.: *Orvosi lélegkondozás... i.m.*, 70-73.

A logoterápia tehát a konkrét élethelyzet rá vonatkozó értelemlehetőségeinek felismerésében és megvalósításában nyújtott terápiás vagy személyiségfejlesztő vagy segítségnyújtás.

Ettől az értelem-fogalomtól Frankl elkülöníti az élet átfogó vagy a világegyetem teljes értelmére vonatkozó kérdésfelvetést. Az univerzum átfogó értelmét firtató kérdés szerinte a vallás területére tartozik, hiszen az nem válaszolható meg racionális feltételek között. Az ember, hangsúlyozza Frankl, nem a tudás, hanem a hit által képes a humán dimenzió fölé törni.⁸ Ezt a értelemet felettes értelemnek (*Übersinn*) nevezi, tehát olyan értelemnek, amely felett nem rendelkezünk, és amelyet megvalósítani sem tudunk csak annyiban, amennyire megmutatkozik számunkra. Frankl mindvégig kínosan ügyel arra, hogy a lelki gyógyítást megcélzó logoterápiát ne keverje össze az üdvösség kérdését előtérbe helyező vallással. A két terület alapvető szándéka eltérő, de mégis a nem szándékolt hatások szintjén az egyik terület a másiknak adhatja át magát, amennyiben a terápia vagy – tegyük hozzá rögtön – a nevelés során a tudattalan vallásosság, vagyis az ember nem tematikus, reflektálatlan kapcsolta Istennel felszínre kerül. A logoterápia tud tehát a humanitást meghaladó dimenzióról, de kompetenciáját a hétköznapi élet során felmerülő értelemkérdéshez kapcsolja.

Felelősségre nevelés és a lelkiismeret csiszolása

Az értelemen kívül a logoterápia másik fontos fogalma a felelősség. A felelősség tudatosítása a logoterápia és egzisztenciaanalízis fontos célkitűzése. „Az egzisztenciaanalízisben (...) annak elérése fontos, hogy az ember minden egyes feladata megoldásának átélje a felelősségét; minél inkább felfogja élete feladat-jellegét, annál értelmesebbnek tűnik számára az élet.”⁹ Frankl egyenesen egy kopernikuszi fordulat végrehajtását követeli meg a felelősség tudatosítása során. „Végző soron nem az embernek kell megkérdeznie életének mi az értelme, hanem azt kell felismernie, hogy ő az, akit megkérdeztek. Az élet minden egyes embernek felteszi a kérdést. Az élet kérdésére pedig mindenki csak saját életével, felelősségének elvállalásával válaszolhat.”¹⁰ A bécsi orvosfilozófus szerint tehát az ember alapvetően nem kérdő, hanem felelő lény. Frankl szerint csak a cselekvésben lehet valódi választ adni az életkérdésekre és ennek alapján vállaljuk valaki vagy valami előtt a felelősséget. „A Tudattalan Isten” című munkájában Frankl leszögezi: A lelkiismeret belőlem jön, de rajtam túl mutat!¹¹ A lelkiismeret individuális instancia, tehát mindig a személyesség szintjén mutatkozik meg, nem általános és nem sematikus jelenség, hanem az egyedi ember méltóságával áll összefüggésben. Ezért Frankl meggyőződése szerint, a lelkiismeret soha nem oldható fel az ösztön általánosságában, vagy például egy társadalmi osztály értékítéleteiben. A másik fontos jellemzője, ennek az egyén szintjén feltáruló fenoménnek, hogy az értelemtalálás premorális intuitív „szerve”.¹² Premorális, mert „minden kifejtett morált lényegileg megelőz”, intuitív, vagyis eredendően nem racionális tevékenység. Ez a premorális intuitív aktus pedig, a mindenkori szituációban rejlő és személyre szabott értelemet konkrét feladatként ismeri fel. A lelkiismeret révén, hangsúlyozza Frankl, soha nem egy létező, hanem egy létezésre váró tárul fel.¹³

Az ember tudja, tapasztalja, hogy a lelkiismeret hangja belülről, de mégis túlról érkezik. Mindenki így éli át, különben nem beszélhetnénk lelkiismeretről. Ezt a tapasztalatot viszont a hívő és a nem hívő egzisztencia eltérően értelmezi. Frankl szerint a nem hívő ember a lelkiismeret forrásával kapcsolatban nem kérdez tovább, de ez nem jelenti azt, hogy nincs felelőssége, csak annyit, hogy saját értelmezése szerint legalábbis, önmaga, vagyis lelkiismerete előtt vállal felelősséget.¹⁴

⁸ Vö.: Frankl, V. E.: *Orvosi lélekgondozás...* i.m. 55.

⁹ Frankl, V. E.: *Orvosi lélekgondozás...* i.m. 81.

¹⁰ Frankl, V. E.: *Theorie und Therapie der Neurosen. Einführung in die Logotherapie und Existenzanalyse*, Ernst Reinhard Verlag, München-Basel 1993, 16.

¹¹ Frankl, Viktor E. *A tudattalan Isten. Pszichoterápia és vallás*, EuroAdvice, Budapest 2002, 26-32.

¹² Uo.

¹³ Uo.

¹⁴ Uo.: 45.

Értelemközpontú személyiségfejlesztés

A fenti sommás bemutatás lehetővé teszi a logoterápia pedagógiai jelentőségének körvonalazását. Az értelemközpontú humanizmus a hívő és nem hívő egzisztencia értelmezésénél egyaránt segítséget nyújthat. Ennek megfelelően véleményem szerint a logoterápia és egzisztenciaanalízis szemlélete kiválóan alkalmazható az etikai célkitűzéseket is vállaló személyiségfejlesztésben. A személy öndistanciájának és öntranszcendenciájának az elismerésével, Frankl az emberi cselekvések értékeléséhez elengedhetetlen és hagyományosnak is mondható nézőpontot érvényesít. Annak a ténynek a hangsúlyozása révén, hogy az ember önmagával és a világgal szemben folyamatosan állást foglal, és ezáltal képes önmagát értelmes feladatoknak szentelni, egy olyan megközelítés jut szóhoz, amelyben az etikai és vallási célkitűzések egyaránt érvényesülhetnek. A Frankl által kidolgozott értelemközpontú humanizmus fenomenológiai értelemben kiválóan leírja az ember logosz igényét és azt a törekvését, hogy ezt az értelmet a hétköznapi életben megvalósítsa. Az értelemmegvalósítás és felelősség jelenségének előtérbe helyezésével, Frankl munkásságának a keresztény nevelés szempontjából releváns pedagógiai üzenete legalább három pontban körvonalazható:¹⁵

a.) A nevelés nem akkor éri el a célját, ha a különböző normák, értékek és az egyén szabadsága tudatosul, valamint a döntési lehetőségek, cselekvési alternatívák körvonalazódnak, hanem amikor az egyes ember ezeknek az értékeknek a megvalósításába kezd és a szabadságából fakadó tetteiért vállalja a felelősséget. Frankl számára ugyanis az egyén szabadsága csak a felelősség felől közelíthető meg, fordított értelmezés nem lehetséges, mivel a szabadság konkrét megnyilvánulásából még nem következik szervesen a felelősségvállalás jelensége. Ezért a logoterápiában a jogok kérdését egyenrangúan kell kezelni a kötelességekre vonatkozó kérdéssel. A konkrét személy és helyzet vonatkozásában megvalósítható értékek hangsúlyozása a keresztény nevelés számára is igen fontos célkitűzés. Az emberi természet és az értékek számtalan tudományos megközelítésű és meglehetősen általános leírásaihoz képest, Frankl megközelítése a gyakorlatra összpontosít. A logoterápia számára a humánus, a tolerancia, a szabadság és az egyenlőség sokat hangoztatott értékeinek a meghatározásai a konkrét nevelői munka során nem egy absztrakt filozófiai térben lebegnek, hanem azok mindig a konkrét személy és helyzet értelem-összefüggésében nyilvánulnak meg. Ennek belátásnak a felismerésében és pedagógiai megvalósításában nyújthat hatékony segítséget a logoterápia.¹⁶

b.) Az érték kategóriáknak a hétköznapi ember életvilágát figyelembe vevő leírása és tipologizálása módszertani értelemben támaszt nyújthat a pedagógiai foglalkozások szakmai átgondolásában. Az élményérték, az alkotói érték és a beállítódási érték a keresztény nevelés számára is elfogadható érték kategóriák. A megtestesült logosz felől nézve egy adott helyzetben az ember számára megvalósítható élmény, alkotói és beállítódási értékek megvalósítása kívánatos, hiszen olyan általános szakmai elvekről van szó, amelyeket egyetlen korszerű pedagógia sem nélkülözhet. A nevelés és oktatás ugyanis akkor hatékony, ha tapasztalatközpontú, tehát élményszerű, a kreativitást vagyis az alkotói folyamatokat ösztönzi és az emberi egzisztenciával adott nehézségekkel való megküzdési folyamatokat (beállítódási érték) támogatja.

c.) A lelkiismeret fejlesztésének elve is egy értelemközpontú személyiségfejlesztés irányába mutat, anélkül, hogy előírná, hogy a lelkiismeret ki és mi előtt vállal felelősséget. A keresztény elkötelezettségű pedagógia szempontjából fontos, hogy a logoterápia nem vitatja, sőt – amennyiben az

¹⁵ A logoterápiával kapcsolatos pedagógiai szakirodalom bemutatására és értékelésére nincs módomban kitérni. Ehhez lásd többek közt Heinz Biller tanulmányait in: Kurz, W.- Sedlak, F. (Hrsg.): *Kompendium der Logotherapie und Existenzanalyse. Bewährte Grundlagen neue Perspektiven*, Verlag Lebenskunst, Tübingen 1995, Budnik, I.: *Logotherapie und Existenzanalyse in der schulischen Erziehungshilfe. Ansätze für eine moderne Pädagogik bei Verhaltensstörungen*, Julius Klinghardt, Bad Heilbrunn 2001; Molnár M.: *Az értelmes élet iskolája*, Jel Könyvkiadó, Budapest 2004.

¹⁶ A logoterápia módszertanának az ismertetésétől eltekintek. Ehhez lásd: Lukas, E.: *A logoterápia tankönyve*, Agapé, Szeged 2011.

ember egzisztenciális döntéséről van szó – kifejezetten támogatja a különböző konfessziók hagyományaiban körvonalazódó személyiségfejlesztést, hiszen Frankl számára a vallás objektív érték, amely különféle értelemmegvalósítási lehetőségeket tesz lehetővé, vagyis az öntranszcendencia gyakorlásának konkrét lehetőségeit kínálja fel az egyén vagy a közösség számára.

Összefoglalásul megállapítható, hogy Frankl logoterápiájának gyakorlati célkitűzései összhangban állnak az etikai szempontokat előtérbe állító nevelési törekvésekkel.¹⁷ Az értelemközpontú humanizmus ugyanis nem kizárólag a szabadság, a felelősség és az érték etikai kategóriáinak gyakorlatorientált leírását végzi el, hanem sajátos módon feleleveníti a bölcséletnek mint életmódnak a hagyományát, amely a jó és a rossz mibenléte firtató kérdés mellett, a boldogságra (vagy mai nyelven fogalmazva, az élet értelmére) irányuló kérdésfelvetést is időszerűnek tekinti. Számos más kiemelkedő kutatóval egyetértve Frankl is világosan látta korunk sajátos kihívásait, amelyekre a pedagógiának is reagálnia kell: „Így vagy úgy, a nevelés – ma sokkal inkább, mint valaha – felelősségre nevelés. A bőség társadalmában élünk, de ez a fölösleg nemcsak az anyagi javak, hanem az információk fölöslegét, az információrobbanást is jelenti. Egyre több könyv és folyóirat halmozódik fel íróasztalunkon. (...) Ha az ember a tömegtájékoztatói eszközökből áradó ingerek tömkelegében fenn akar maradni, akkor tudnia kell, mi helyes, és mi nem, mi a lényeges, és mi nem az, egyszóval: minek van értelme, és minek nincs.”¹⁸

¹⁷ 2010 óta az Apor Vilmos Katolikus Főiskola pedagógiai területen logoterápiai tanácsadás és személyiségfejlesztés szakirányút továbbképzést folytat. A képzés leírása elérhető a főiskola honlapján: <http://www.avkf.hu/index.php/hu/kepzesek/szakiranyu-tovabbkepzesek/logoterapiiai-tanacsadas-es-szemelyisegfejlesztas.html> (letöltés dátuma: 2013-03-28).

¹⁸ Frankl, V. E.: *Tudattalan Isten...* i.m., 80.